

Ladislav Fuks: Spalovač mrtvol (1967)

Kateřina Žajčková

(Ústav české literatury a komparatistiky, FF UK, Praha)

Lektoroval:

doc. Erik Gilk, Ph.D.,
Univerzita Palackého v Olomouci

Tato *Dílna České knihnice* vznikla v rámci projektu Rozvoj kapacit Ústavu pro českou literaturu AV ČR pro výzkum a popularizaci, CZ.02.2.69/0.0/0.0/18_054/0014701, který je spolufinancován Evropskou unií.

Dílny České knihnice jsou rozšířením edice *Semináře České knihnice* a přinášejí sadu úloh včetně řešení vztahujících se k jednotlivým svazkům vydaným v ČR. Mají sloužit k přímému využití ve výuce. *Dílny České knihnice* jsou lektorovány a redakčně zpracovány.

Pracovní list pro studenty vyšších ročníků SŠ a gymnázií

Časová dotace: 90 minut

Verze publikace: X/2022

Volně ke stažení na:

www.kniznice.cz/pro-skoly

Vydal

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.,

Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1,

www.ucl.cas.cz, v Praze roku 2022

jako 17. svazek edice *Dílna České knihnice*.

Redigovala Petra Hesová.

© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2022

Edici *Dílna České knihnice* řídí Robert Kolár.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Následující Dílna je založena na interpretaci čtyř ukázek z novely *Spalovač mrtvol*. Její autor, Ladislav Fuks, ji komponoval tak, aby v ní bylo vše důmyslně propojeno – řada scén se v různých obměnách opakuje, každý motiv v tomto díle dříve či později najde své uplatnění a téměř nic není vyřčeno „zbytečně“. Bylo by obtížné texty adekvátně interpretovat jednotlivě, bez alespoň částečné znalosti kontextu. V následujícím odstavci tedy uvádíme krátké shrnutí děje a charakteristiku vystupujících postav.

V prvních dvou ukázkách (**Text 1** a **Text 2**) je vylíčena scéna, kdy pan Kopfrkingl, hlavní postava *Spalovače mrtvol*, vychází ze svého bytu v převleku (židovského) žebráka. K tomu jej přiměl jeho přítel Willy Reinke, původem Němec, člen Sudetoněmecké strany (SdP) a také velký obdivovatel myšlenek Adolfa Hitlera. Prostřednictvím pana Kopfrkingla se Willy snaží získat kompromitující informace o místní židovské náboženské obci, a tak jej v převleku žebráka posílá „slídit“ před židovskou radnicí. Kopfrkinglově odchodu z bytu přihlíží jeho žena Marie, které pan Kopfrkingl přezdívá Lakmé a která je, jak se později ukáže, poloviční Židovkou, a neduživý, křehký syn Milivoj. V jedné z ukázek je zmíněn také doktor Bettelheim, jenž bydlí ve stejném domě jako pan Kopfrkingl s rodinou a pracuje jako lékař pohlavních a kožních chorob. K němu Kopfrkingl chodí na pravidelné prohlídky – v kontextu celého díla je pak zřejmé, že důvodem jeho prohlídek jsou časté návštěvy nevěstinců. **Text 3** představuje jednu z mnoha pasáží věnovaných Kopfrkinglovým životním postojům, a je díky němu možné poodhalit pohnutky, jež pana Kopfrkingla v závěru příběhu dovedly k vraždě manželky (**Text 4**).

Naslouchali jsme za dveřmi a dívali se kukátkem jen chvilíčku. Ten blbý Milivoj stál za námi a zíral na mě jak polomrtvá ryba. Stiskl jsem Lakmé ruku, řekl jsem: „Nikdo, drahá, nejde...“ a nařídív nohu a trup, otevřel jsem dveře.

Na schodech mě napadla fantastická myšlenka. Kdyby byl někdo zpozoroval, když jsem vyšel ze dveří, byl by si snad mohl myslet, že paní Kopfrkinglová přijímá v bytě žebráky! Má dobrá, krásná, čistá, věrná Lakmé. Mé slunce, má láska, všechno! Toto pomyšlení se mne strašně dotklo. Napadl mě doktor Bettelheim, který bydlí nad námi a já k němu občas tajně chodím na prohlídky, nejsem-li nakažen. Kdyby byl viděl vyjít žebráka od Kopfrkinglů! Kdyby byl dostal podezření právě on... V mém srdci se ozval výkřik odporu a hněvu a s ním i jakási nechuť k židovskému doktoru Bettelheimovi. Je to zvláštní, pomyslí jsem si, když jsem se blížil k domovním dveřím a vlna rozhořčení opadla, tahle nechuť k Židům mě v poslední době pronásleduje. Čím to asi je? Tím, že občas slyším, že je v Říši zavírají? Může to být proto. Myšlenky a city se přenášejí éterem, nedbají hranic, hor, řek, myšlenku nezabiješ. Ale ještě spíše je to vliv přítele Willyho.

Ladislav Fuks: Týnský žebrák. In Židovská ročenka 1963–1964, č. 1, s. 71.

Text 2

Zamrkal na Maryborough nad štelářem, pak chvíli naslouchal za dveřmi a díval se kukátkem, pak se otočil a řekl Lakmé a Milimu, kteří se chvěli za ním, že nikdo nejde, v domě je klid, tiše otevřel dveře a vykročil.

Když sestupoval ze schodů, nahrben a drže se zábradlí, napadlo ho, co by asi bylo, kdyby byl přece jen někdo zpozoroval, jak vyšel ze dveří, byl by si snad mohl myslet, že paní Kopfrkinglová přijímá v bytě žebráky. „Kdyby mě tak byl viděl třeba ten dobrý doktor Bettelheim, ke kterému tajně chodím na prohlídky, nejsem-li nakažen,“ pomyslí si, sestupuje ze schodů, nahrben a drže se zábradlí, „kdyby byl viděl vyjít tohohle odporného žebráka od Kopfrkinglů právě on. Anebo jeho starší krásná paní, nebo jejich synovec Jan, nebo jejich hospodyně Anežka v červené zástěře, ta dobrá, věrná duše...“ Pak už byl téměř dole...

Ladislav Fuks: Tři prózy. Praha–Brno, Host 2021, s. 275.

Úlohy k textům 1 a 2

- 1 Časopisecký text s názvem *Týnský žebrák* je konceptem 10. kapitoly *Spalovače mrtvol*. Fuks jej v *Židovské ročence* publikoval v roce 1963, tedy čtyři roky před publikováním *Spalovače mrtvol*.
 - a Jaké možnosti může autorovi přinést, když části svého díla zveřejňuje (např. časopisecky) ještě před vydáním celé knihy?
 - b V dnešní době literární rubriky z novin a časopisů mizí. Kde by tedy autor mohl svůj koncept prezentovat dnes?
- 2 Obě ukázky se od sebe značně liší. V následujících podotázkách se zaměřte na konkrétní rozdíly v obsahové i formální rovině textu a odhalte, jaký měly na celkové vyznění textu vliv.
 - a Jaká je role Lakmé, Miliho a doktora Bettelheima? Mají v ukázkách výrazný prostor, nebo jsou spíše upozaděni? Jak se k nim vztahuje pan Kopfrkingl?
 - b Kdo je v uvedených ukázkách vypravěčem? Liší se v nich nějak forma vypravování a užití jazykové prostředky?
- 3 Porovnejte své odpovědi u otázek **2a**, **2b** s odpovědí na otázku **1a**. Čeho podle vás Fuks ve svém textu provedenými změnami docílil? Jak se proměnila jeho celková atmosféra? Jaké z vašich předpokladů se vám po přečtení ukázek potvrdily? Přišli jste na nějaké další postřehy, jimiž byste svou odpověď na **1a** doplnili?

„[...] Pan Rubinstein nabízel ložní prádlo, a teď bude nabízet kremaci,“ usmál se, „je to vlastně stejné. Obojí se týká ustlání a lehnutí, jednou dočasného, do postele, na jednu noc, podruhé věčného, do rakve, na věčné časy. [...] Ale jedna věc mně na panu Rubinsteinovi vadí, totiž že je rozvedený,“ přistoupil k Lakmé u židle a něžně ji pohladil po vlasech, „byl bych radši, kdyby nebyl. Nebo když už, tedy kdyby byl aspoň vdovec jako pan Strauss nebo pan Holý,“ znovu Lakmé pohladil, „ale prosím. Je to jeho věc a nám nepřísluší vážit a soudit, kdoví co za tím bylo. Každé manželství, nebeská,“ povzdychl, „nemůže být tak krásné a šťastné jako naše.“

Ladislav Fuks: Tři prózy. Praha–Brno, Host 2021, s. 260–261.

Text 4

Po večeři pan Kopfrkingl nebeskou políbil a řekl:

„Pojď, *nevýslovná*, dřív než se svlékneme, připravíme koupelnu.“

A vzal židli a šli, dívala se na ně kočka.

„Je tu horko,“ řekl pan Kopfrkingl v koupelně a postavil židli pod ventilátor, „asi jsem to přehnal s topením. Otevři ten ventilátor, drahá.“

Když Lakmé vylezla na židli, pan Kopfrkingl jí pohladil lýtko, hodil jí smyčku na krk a s něžným úsměvem jí řekl:

„Co abych tě, drahá, oběsil?“

Usmála se na něho dolů, snad mu dobře nerozuměla, on se usmál též, kopl do židle a bylo to.

V předsíni si vzal kabát, šel na německou kriminálku a do protokolu nadiktoval:

„Udělala to zřejmě ze zoufalství. Měla židovskou krev a nesnesla žít po mém boku. Snad tušila, že se s ní dám rozvést, že se to nesrovnává s mou německou ctí.“ A sobě v duchu řekl: Litoval jsem tě, drahá, litoval. Byla jsi skleslá, zamlklá, ovšem, jak by ne, ale já jsem tu obět jako Němec přinést musil. Zachránil jsem tě, drahá, před utrpením, které by tě jinak čekalo. Jak bys byla, nebeská, s tou svou krví v tom novém šťastném, spravedlivém světě trpěla...

Lakmé byla zpopelněna v Chrudimi u Slatiňan... a pan Karl Kopfrkingl byl – po svatodušních svátcích – jmenován ředitelem pražského krematoria.

Ladislav Fuks: Tři prózy. Praha–Brno, Host 2021, s. 304.

- 1 Jaké důvody vedly pana Kopfrkingla k tomu, aby se manželky zbavil? Co tím mohl získat? Co by mu hrozilo, kdyby tak neučinil? Při odpovědi kromě ukázky také zvažte, co víte o problematice židovství během druhé světové války z hodin dějepisu. Využívat můžete i spolehlivých internetových zdrojů, které se tematikou antisemitismu a holokaustu zabývají, např: <https://www.holocaust.cz/dejiny/soa/zide-v-ceskych-zemich-a-konecne-reseni-zidovske-otazky/ghetto-bez-zdi/protizidovske-zakony-a-narizeni/vladni-narizeni-ze-dne-4-cervence-o-pravnim-postaveni-zidu-ve-verejnem-zivote/>
- 2 Proč pan Kopfrkingl svou manželku raději zavraždil, než by se s ní rozvedl? Jak svůj čin chápe a ospravedlňuje?
- 3 Proč pan Kopfrkingl nahlásil úmrtí své manželky právě na *německé* kriminálce?

Návrhy řešení

Úlohy k textům 1 a 2

- 1 Obě podotázky by měly studenty dovést k tomu, že dílo není statické, ale v průběhu času se může měnit (autor/ka tvoří různé varianty díla).
 - a Publikace konceptu autorovi poskytuje prvotní zpětnou vazbu od čtenářů a recenzentů, která může ovlivnit „konečnou“ podobu díla; kromě toho jde také o možnost, jak veřejnost na chystanou knihu upozornit a nalákat k jejímu případnému zakoupení. Lze uvažovat i o tom, že v některých případech je teprve publikace a případný úspěch kratšího textu impulzem k tomu, aby jej autor později rozšířil a vydal knižně.
 - b U této otázky předpokládáme značně různorodé odpovědi, které se pravděpodobně budou zakládat na tom, s čím se žáci už sami někdy setkali – tj. s publikací textů na blogu, osobním či literárním webu; ve veřejném prostoru (guerilla poetry, plakáty v metru atd.); na literární soutěži či autorském čtení (ať už naživo, nebo ve formě videa, videokonference); na publikačních platformách typu Wattpad či Archive of Our Own.
- 2 V následujících podotázkách se již studenti hlouběji věnují konkrétním posunům, ke kterým došlo ve Fuksově díle. Ověřují si, jak textům rozuměli a zda dokážou postřehnout nejvýraznější formální a obsahové změny.
 - a Ačkoli pan Kopfrkingl ostatním postavám v obou ukázkách věnuje řadu různých úvah a myšlenek, ve skutečnosti s nimi nevede žádné dialogy. Žena a syn ve *Spalovači mrtvol* představují jen pasivní a mlčenlivé diváky Kopfrkinglova počínání. Kopfrkingl se o jejich názor v podstatě nestará – sice se stále zaobírá úvahami nad tím, co si o jeho rodině pomyslí cizí lidé, ale ve skutečnosti ho zajímá především to, jaké světlo by pak jeho rodina vrhala na něj, nikoli to, jak by se pod vlivem klepů cítili oni sami. O jejich reálných pocitech není řečeno víc, než že se za ním „chvěli“ (tato formulace by však mohla implikovat, že Lakmé a Mili v tu chvíli snad podvědomě, „prorocky“ vycítili záblesk zla, které Kopfrkingl časem bude představovat). Jsou dokonce zmíněni ve stejné větě, v jaké je popisováno vybavení bytu, jako by oba tvořili jen další položky ve zdánlivě spořádané domácnosti. V ukázce z *Týnského žebráka* je proti tomu Kopfrkinglův vztah k ostatním poněkud plastičtější. Svou ženu něžně tituluje, zatímco vůči synovi Milivoji a doktoru Bettelheimovi projevuje zřetelnou nechuť a zášť. Ani zde však tyto postavy nedostávají prostor pro vlastní vyjádření – zůstávají objekty, do nichž si Kopfrkingl projektuje vlastní představy.
 - b V obou případech je text silně fokalizován na postavu Karla Kopfrkingla, avšak povaha a míra jeho vlivu na podobu textu je dvojí. V ukázce z *Týnského žebráka* se uplatňuje ich-forma, která bezprostředně odkrývá všechny Kopfrkinglovy myšlenky a pohnutky. Čtenář se tedy o této postavě dozvídá rychleji větším množstvím informací, ale zároveň se tím z příběhu poněkud vytrácí moment překvapení. U *Spalovače mrtvol* proti tomu došlo k přesmyku na er-formu, která Fuksovi pomáhá déle udržovat napětí a odhalovat Kopfrkinglovu zrůdnost postupně, stavět ji do většího kontrastu k tomu, jak se Kopfrkingl jeví svému okolí. Míra otevřenosti obou textů ve vztahu

k panu Kopfrkinglovi je kromě vyprávěcí formy konstruována i jazykovými prostředky. V *Týnském žebráku* hovoří pan Kopfrkingl výrazně expresivním jazykem a často reaguje neadekvátně závažnosti situace (příklad: „*V mém srdci se ozval výkřik odporu a hněvu [...]*“ – Kopfrkingl uráží a vzněcuje i jen samotná myšlenka na to, že by jej mohl Bettelheim považovat za žebráka), používá řečnické otázky (příklad: „*Čím to asi je? Tím, že občas slyším, že je v Říši zavírají?*“) a nešetří velkými slovy ani exklamacemi typickými pro propagandistické projevy (příklad: „*Myšlenky a city se přenášejí éterem, nedbají hranic, hor, řek, myšlenku nezabiješ.*“); v této ukázce je tedy zlo, které pan Kopfrkingl představuje, již od počátku mnohem přítomnější a explicitnější, a tím snad i mnohem méně děsivé. Ve *Spalovači mrtvol* se tato postava nejprve dlouho snaží na své okolí zapůsobit dojemem spořádaného občana a milujícího otce. Svým „společensky příkladným“ chováním i moralizujícími projevy dlouho udržuje zdání, že pedantsky lpí na mravních hodnotách, ačkoli je ve skutečnosti hrubě pošlapává. Navenek je však jeho vyjadřování okleštěno od exprese a sklouzává k blahosklonnému, téměř až „přednáškovému“ tónu (příklad: „*[...] jedna věc mně na pana Rubinsteinovi vadí, totiž že je rozvedený, [...] ale prosím. Je to jeho věc a nám nepřísluší vážit a soudit, kdoví co za tím bylo.*“). O to více šokující je pointa příběhu, ačkoli právě nápadně „přeslazené“ a přecitlivělé projevy pana Kopfrkingla – stejně jako zdánlivě mimoděčné nápovědy (např. zmínka o tajných prohlídkách u venerologa) – mohou ve čtenářích vzbuzovat podezření či neblahé tušení ještě dříve, než se s koncem příběhu potvrdí.

- 3 Cílem této otázky je závěrečná reflexe předchozích otázek. Studenti by si měli na základě srovnání prvotních předpokladů se závěry, ke kterým došli při interpretaci ukázek, ověřit, že fenomén různých textových verzí pochopili v teoretické i praktické rovině (dokážou odvodit, jak se změny promítly do vyznění díla a jak mohou ovlivňovat přijetí knihy čtenáři).

Úlohy k textům 3, 4 a 5

- 1 Jako manžel Židovky by měl pan Kopfrkingl značně snížený sociální status a nemohl by doufat v povýšení na ředitele krematoria (naopak z něj mohl být propuštěn). Politická angažovanost a distance od židovské rodiny je pro Kopfrkingla jedinou cestou ke kariérnímu postupu, který v jeho fádním, stereotypním světě, kde toho sám mnoho nedokázal, znamená životní příležitost, pro niž je ochoten obětovat cokoli – včetně vlastní rodiny. Jedním ze zvažovaných, avšak nakonec nikdy neuskutečněných postupů v případě smíšeného manželství byly také „povinné rozvody“, nebo deportace obou partnerů do koncentračních táborů.
- 2 Pan Kopfrkingl považuje rozvod za potupný signál nešťastného manželství. Velmi si zakládá na tom, aby jeho rodina působila uhlazeně a počestně, úmrtí manželky tedy na veřejnosti podle něj „vypadá lépe“. Nadto se domnívá, že život v novém režimu a bez něj by pro Lakmé představoval utrpení; smrt pak chápe jako osvobození od utrpení, tudíž vraždu manželky považuje za akt milosrdenství.
- 3 Vzhledem k protižidovským zákonům tehdejší doby se lze domnívat, že by se německá kriminálka podezřelým úmrtím Židovky nezabývala příliš podrobně, a šance na odhalení by tedy byla menší.